

EGYETEMÜNK KÖNYVTÁRHÁLÓZATÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

TÓTH ANDRÁS

Egyetem és könyvtár kapcsolatának kérdése egyidős az egyetemek léteével. Tudományos kutatás és felsőfokú oktatás soha nem volt elképzelhető tudományos segédeszközök és könyvek nélkül. A kérdés egysíkú volt mindaddig, amíg a tudományágak differenciálódása nem tette szükségessé az egyetemi oktató s kutató munka megfelelő kifinomítását, a különleges szakfeladatok ellátására hivatott tanszékek létrehozatalát. Addig — bizvást elmondhatjuk — csupán az anyagi eszközök mennyiségi és a professzori kar összetételének minőségi elemei határozták meg, hogy vajon az egyetemi könyvtár állománya nyomon tudta-e követni a tudomány fejlődését, lehetőséget tudott-e nyújtani annak továbbfejlesztésére. Az egyetemi könyvtárak ebben a korban az egyetemi tudásanyag központi tárházai voltak. Jelentős professzori magánkönyvtárak csak kivételes esetben keletkeztek, s akkor is csak egyes személyek részére álltak rendelkezésre.

Lényegesen változott a helyzet, amikor a tudományos kutatás elmélyülése szakmai differenciálódást, ezzel együtt új oktatási szervezeti keretek kialakítását tette szükségessé. Az ősi facultásokon ekkor — általában a XIX. század közepe táján — nyertek határozott körvonalakat az addig amorf jellegű tanszékek. A régi katedra-fogalom (mely gyakorlatilag a professzor személyéhez kapcsolódott) ekkor vált szervezeti jellegű fogalomká: a professzor segédszemélyzetet kapott, és megkezdte az önálló tanszéki könyvtár kialakítását. Az átalakulás természetesen nem ment egyik napról a másikra, s nem is ment simán. A tanszéki könyvtár kezdetben nem sokat különbözött a professzori magánkönyvtártól: a tanárok túlnyomó többsége azt kizárólagos személyi használatra igyekezett fenntartani, s úgy érezte, hogy magánkönyvtárát ezentúl (legalábbis a drágább műveket illetően) állami pénzforrásból szerezheti be. Szerepet játszott emellett a földrajzi tényező is: elsősorban a központtól távolabb eső intézmények könyvtára indult fejlődésnek (így pl. a pesti egyetemen már a XIX. század első felében a gellérthegy csillagvizsgáló és az állatorvosi intézet könyvtára).

Kezdetben sem az egyetem, sem a központi könyvtár nem látta szívesen oly könyvtár keletkezését, melyet gazdasági szempontból nem tud ellenőrzés alatt tartani. Azonban az idő — sok problémának legbiztosabb orvosa — megoldotta az akkori nehézségeket. A tanszéki könyvtárak — követve a specializálódás következtetéses törvényét — egyre nagyobb mértékben fejlődtek, elvesztették magánjellegüket, s idővel valamennyi oktató, majd hallgató rendelkezésére álltak. Ez a fejlődés az egyetemi könyvtárak számára is nyilvánvalóvá tette, hogy — teljességre törekedve — nehezen tudják minden szakma igényét kielégíteni. Így fokozatosan kialakult a tanszéki könyvtárak hálózatnak még nem nevezhető „pontrendszere”, melynek elsőrendű feladata az volt, hogy az egyetemi oktató és kutató munkát megkönnyítse.

A specializálódás folyamata, valamint a megjelenő könyv- és folyóiratanyag mennyiségének hihetetlen mértékű megnövekedése megingatta, majd teljesen két-

ségessé tette azt a korábban általános felfogást, mely szerint az egyetemi könyvtárak általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárak. Ily gyűjtés teljességre vagy részleges teljességre törekvő ellátása már a XX. század elején is szinte lehetetlen volt. Napjainkban ez a fejlődés rohamosan halad: a régi felfogás fenntartását a költségvetési, személyzeti és raktározási nehézségek világszerte lehetetlenné teszik. Az egyetemi könyvtárak sorra felhagynak az általános jellegű gyűjtéssel, s különböző szakkönyvtári gyűjtési, feltárási feladatokat vállalnak. Egyetemünk központi könyvtára pl. jó pár esztendő óta levonta e fejlődés következtetéseit: gyűjtési köréből szinte teljesen kikapcsolta a természettudományokat, az orvostudományt és a jogtudományt (átadva ezt a funkciót a megfelelő tanszéki, kari, ill. újonnan alakult egyetemi könyvtáraknak). Ugyanekkor nem hagy fel a bölcsészettudományi karon oktatott szaktudományok általános jellegű gyűjtésével, s különös gondot kezel a középkori történelem, a filozófia és segédtudományai, valamint új feladatként az antiklerikális, ateista, valláskritikai, vallás- és egyháztörténeti gyűjtés területét.

A vázolt általános fejlődés következményeként a könyvtári szakértők világszerte keresik azt az utat, melyen az általános gyűjtőkörű könyvtár és a szakkönyvtár, esetünkben az Egyetemi Könyvtár és a tanszéki könyvtárak ellentmondásos problematikájának megoldása felé el lehet indulni.¹ Társadalmi rendszerektől, történelmi és helyi adottságoktól függően a lazább együttműködés, a szigorúbb központosítás vagy a két megoldás között középutat jelentő hálózati szervezet kialakítása azok a módok, melyek megoldásként kínálkoznak. Hangsúlyoznunk kell, hogy a különböző megoldási módok mögött a problémakör teljesen azonos: a tudományok differenciálódása, a dokumentumanyag számának szaporodása, hatásfokuk emelésének szükségessége teszik elengedhetetlenné, hogy a törvényszerű szakosodást bizonyos felsőbb szintű integráció kövesse. Ennek az integrációnak feladata az, hogy a szakosodott kutatás számára az adott körülmények között legalkalmasabb szervezeti keretek között biztosítsa a dokumentumanyag magas hatásfokú fel-tárást.

A könyvtári szakirodalom — különösen nyugaton — ezzel a törvényszerű fejlődési folyamattal kapcsolatban előszeretettel használja a „válság” fogalmát. Mátrai László az egyetemi könyvtárak problémájával foglalkozó 1959. évi szegedi konferencián,² majd később önálló cikkben³ helyesen mutatott rá e válságelmélet ideológiai és tudománytörténeti hibáira. Megállapításaira, valamint az azokkal kapcsolatos vitára⁴ részleteiben itt nem áll módunkban kitérni, csupán újból⁵ le kívánjuk szögezni azt a véleményt, hogy sem tudománypolitikai, sem tudománytörténeti, sem könyvtártörténeti szempontból nem beszélhetünk válságról, hanem csupán — elsősorban — szervezeti jellegű problémáról, nehézségekről, melyek e törvényszerű fejlődésnek természetes velejárói, melyek a differenciálódás és integráció kezdeti ellentmondásosságának következtében még egy darab ideig meg fogják nehezíteni a kibontakozást, melyeknek megoldására azonban az egyetemi könyvtáraknak, a tanszékeknek és az egész egyetemnek éppen ebben a stádiumban fokozott gondot kell fordítaniuk.

Hazánk szocialista könyvtárpolitikája a megoldásra rendelkezésre álló módokat közül — a magyar könyvtárügy egészéhez hasonlóan — a hálózati elvet választotta. Alapvető könyvtárpolitikai jogszabályaink⁶ a tanszéki könyvtárak eddigi pontrendszerét könyvtári hálózattá szervezték, és a hálózat módszertani központjaiként az egyetemi könyvtárakat jelölték ki. Egyúttal feladatukká tették a hálózat könyvtárszakmai szempontból történő fokozottabb gondviselését, ellenőrzését is.

A hálózati elvnek gyakorlatban történt bevezetése *elvi sikon* megoldotta egyetemi könyvtáraink általános gyűjtőkori problémáját. A hálózat az egyetemi könyvtárral együtt alkot egy szakkönyvtári egységet, s az oktatás-kutatás jellegéhez mért „általános” gyűjtőkori követelményeknek egységében tesz eleget. Ily módon — véleményünk szerint *csak* így módon — maga az egyetemi központi könyvtár is képessé válik szakkönyvtári feladatok elmélyültebb megoldására.⁷ Elvi válságról tehát valóban nem lehet beszélni.

Szervezeti sikon — mint általában — már sokkal több a nehézség, s ha egyáltalán beszélünk „válság”-ról, akkor csak szervezeti válságról lehet beszélnünk. E szervezeti nehézségek legmagasabb szinten abbap lelik magyarázatukat, hogy az egyetemi könyvtárhálózati elv kimondása nem járt együtt általános érvényű gyakorlati áttétel megvalósításának kísérletével. Az egyetemi könyvtárak — sokféle lehetőségeiktől függően — hamarabb vagy később, kisebb vagy nagyobb intenzitással és kitarással tettek eleget, igyekeztek eleget tenni a hálózati elv támasztotta követelményeknek. Így pl. a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára igen jelentős külön pénzügyi lehetőségek felhasználásával hamar tudott intenzív hálózati szervezetet, s ami a legfontosabb: egyetemi központi címjegyzéket kiépíteni.⁸

Az 1959. évi szegedi egyetemi könyvtári konferencia előkészítő bizottsága felismerte az egységes szervezés hiányában rejlő nehézségeket, a konferencián kiküldött munkabizottság részletes javaslatban mutatott rá a megoldandó kérdéscsoportokra, azonban a megoldás terén egyetemi könyvtáraink még mindig az egyéni kísérletezés útján tapogatódnak. Úgy érezzük, kötelességünk e gátló körülmények belső okaira rámutatnunk, hogy így a valamennyiünk által óhajtott kibontakozást könnyebben meg tudjuk találni.

*

Az egyetemi könyvtárhálózati munka milyenségét három tényezőnek: a tanszéki könyvtáraknak, ill. a tanszékeknek, a központi könyvtárnak és az egyetemnek egymáshoz való viszonya szabja meg.

Részleteiben vizsgálva e tényezők korrelációjának kérdését,

1. az egyetemi könyvtár és a tanszéki könyvtár viszonyát illetően megállapíthatjuk, hogy azt a következő alapelvek szabják meg:

1. a tanszéki könyvtár fő feladata a tanszéki oktató és kutató munka szolgálata;
2. a tanszéki könyvtár része a gyűjtőkori egységet alkotó egyetemi könyvtári hálózatnak;
3. az egyetemi könyvtárnak mint hálózati központnak fő feladata a tanszéki könyvtári munka minőségi emelése a fenti célok érdekében.

A tanszéki könyvtár személyzetének (legyen az függetlenített vagy „csupán” ún. mellékfoglalkozású könyvtáros) az oktatók bevonásával arra kell törekednie, hogy beszerzési, feltárási és olvasószolgálati tevékenységének egésze a könyvtárat alkalmassá tegye a fő feladat ellátására. A tanszéki könyvtár azonban nem csupán és nem öncélúan a tanszéki munkát szolgálja: mint az egyetemi könyvtár részének szolgálnia kell sok esetben az egyetem keretein túlmenő tudományos nyilvánosságot is. Ez részben a kölcsönzés biztosításával, részben központi feltárási eszközök létesítésével érhető el. A központi könyvtárnak mint hálózati központnak viszont arra kell törekednie, hogy se saját munkája, se a tanszéki könyvtár munkája ne váljék öncélúvá, hanem mindig az egyetemi fő feladatot tartsa szem előtt. Természetesen a jó elméleti és technikai könyvtáros-felkészültség jobban tudja

szolgálni az egyetemi célokat, azonban ezeknek a könyvtártechnikai követelményeknek nem szabad öncélúvá válniuk, s nem szabad elnyomniuk a könyvtári fő feladatot, a dokumentumanyag egyetemi célból történő feltárásának munkáját.

A központi könyvtárnak tehát a lehetőséghez képest a minimumra kell csökkentenie a hálózattal szemben támasztott adminisztratív jellegű igényeket, viszont szigorúan ellenőriznie kell a fő feladat ellátásához szükséges követelmények pontos betartását. Különös gondot kell fordítania a katalógusok minőségére, a kölcsönzési fegyelem kérdéseire, valamint a leltározás megbízhatóságára. Amennyiben erre igény és lehetőség van, könyvtári szaktanfolyamok útján kell fejlesztenie a hálózati könyvtárosok könyvtártechnikai és elméleti felkészültségét.

II. *Az egyetemi könyvtár és az egyetem* könyvtárhálózati viszonyának jellegét az szabja meg, hogy

1. a központi könyvtár felel a hálózat könyvtári munkájának egészéért, azonban

2. ez a felelősség csupán az egyetemmel (tanszékvezetővel és felsőbb, elsősorban kari és gazdasági vezetéssel) együtt terheli.

Ezen a téren az egyetemi könyvtár felelőssége magában foglalja — a személyzeti lehetőségektől függően — hálózati csoport vagy hálózati referensi munkakör fenntartását, a hálózati munka tanácsadással, ellenőrzéssel történő támogatását, a kölcsönös kooperáció előmozdítását, összefoglaló jelentések készítését. A felelősséget — s ezt nyomatékosan kívánjuk hangsúlyozni — a központi könyvtár nem tudja egyedül vállalni. Az integrációs folyamat jellege, az egyetemi szervezeti keretek milyensége szükségessé teszik a felelősség megosztását. A tanszéki könyvtár beszerzési politikájáért, a könyvtár fegyelmi rendjének megtartásáért természetesen csak a tanszék gazdája, vezetője lehet felelős, s ezt a felelősséget csupán részben háríthatja át az esetleg kijelölt tanszéki könyvtári felelősre. Az egyetem központi gazdasági szerveire vár a központi könyvtár által feltárt és jelzett felszerelési hiányok pótlása, a gazdasági jellegű ellenőrzések folyamatos megtartása, a szakmai szempontból nélkülözhetetlen tanszéki könyvtári munkálatok anyagi fedezetének megteremtése.

III. A fentiek gyakorlatilag nagyjából magukban foglalják *az egyetem és a tanszékek* viszonyának könyvtári vonatkozásait is. Ezen a téren — alulról felfelé építve mondanivalónkat — a következőket kell leszögeznünk:

1. A tanszék dolgozóinak és vezetőjének át kell érezniük, hogy a tanszéki könyvtár az egyetemi munka nélkülözhetetlen segédeszköze.

2. A kari vezetésnek át kell éreznie, hogy a kari könyvtári hálózat a kar által gondozott szélesebb tudományterület szerves tartozéka.

3. Az egyetem felsőbb vezetésének a fenti elveket felsőbb tudománypolitikai és pénzügyi síkon kell tudatosítania.

Az egyetemi könyvtárhálózat helyzetét megszabó tényezők korrelációjának rövid vizsgálata is — úgy véljük — meggyőzően bizonyítja, hogy egy *egyetemi könyvtárhálózat működtetése nem csupán jogszabályalkotás kérdése*. A jogszabályok, melyek a kérdést országosan rendezik, vagy melyek részletesen meghatározzák egy bizonyos egyetemi könyvtárhálózat belső rendjét,⁹ csupán a kereteket adják meg. *E kereteknek élettel való kitöltése az érdekelt tényezők közös feladata*.

Szándékosan nem — vagy csak keveset szóltunk az e funkciókkal kapcsolatos anyagi és személyzeti kérdésekről. Kétségtelen — ezt mutatják az elmúlt évek általános tapasztalatai, ezt a budapesti Egyetemi Könyvtár tapasztalata — hogy, számos igen súlyos problémát lehetett s még többet lehetne megoldani a rendelkezésre

álló lehetőségek aktívabb szemléletű, jobb szervezésen alapuló kihasználásával, tanszéki könyvtár csoportok (rokon szakmájú tanszékek kisebb könyvtárainak egy szakképzett könyvtáros irányítása alatt működő szervezeti egysége) létrehozatalával, könyvtári munkaerők átcsoportosításával. Kétségtelen azonban az is, hogy egy egyetemi könyvtári hálózat ütőképes működéséhez — különösen az oktató-kutató munkához nélkülözhetetlen feltáró-dokumentációs munkaterületen — bizonyos anyagi és személyi befektetésekre van szükség. Az ez irányú reális igények felmérése, az előfeltételek biztosítása, a rendelkezésre álló erők racionálisabb kihasználásának megteremtése a magyar egyetemi könyvtárak együttesének egyik legfontosabb feladata.

*

Nem lesz érdektelen, ha a fenti, elvi jellegűnek tűnő megállapítások helyességét a budapesti tudományegyetemi könyvtárhálózat gyakorlati példáján kíséreljük meg lemérni. A választott példa több szempontból minősíthető helyesnek:

1. e hálózat egyike az ország legnagyobb egyetemi könyvtárhálózatának;
2. hazánkban az elsők között, több mint tíz évvel ezelőtt kezdett foglalkozni a hálózati kérdéssel;
3. viszonylag messzire visszanyúló hálózati érdeklődése ellenére egészen a legutóbbi időkig hálózati munkája nem volt rendszeres és módszeres, elsősorban azért, mert
4. a rendelkezésére álló lehetőségek soha nem voltak elegendőek a hálózati könyvtárügy kérdésének megnyugtató rendezésére.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtári hálózata 1960 végén 76 (mármár 78) könyvtárból állt. Ezek könyvvállománya az adott időpontban 663 930 kötet volt. A könyvtárak az egyetem különböző épületkomplexumaiban (a fővárosban négy csoportban s egy külön elhelyezett intézménynél, valamint egy vidéki intézménynél) találhatók.

Az Egyetemi Könyvtár pár esztendővel felszabadulásunk után — amikor a hálózati elv még csak kezdeti stádiumban volt — felismerte a tanszéki könyvtárügy fontosságát, s megindította az első felmérő és összefogó munkálatokat. 1949 és 1950 folyamán a hálózati központ általános leltárfelmérési munkálatot hajtott végre nyolc belső és több külső munkatárs bevonásával. Ugyanekkor elkészítette a hálózatra vonatkozó első adatgyűjtést is. 1951-ben dolgozta ki az első könyvtár-csoporttervet, a tanszéki könyvtárosi munka normaminimumát, kezdte meg szervezeten a hálózati beszerzések ellenőrzését, és rendezte a hallgatóság tankönyvekkel való ellátását tankönyvtárak szervezése útján. Ugyanekkor kezdte meg munkáját az első módszertani referens is, ekkor még csupán nem függetlenített minőségben. A következő évben a rektor elé terjesztett összefoglaló jelentés ismételten hangoztatta a hálózati személynzeti kérdés, a csoportok kialakítása és a központi katalógusok fontosságát. 1953 folyamán az új leltári szabvány bevezetése alkalmával általános leltárellenőrzést végzett, és az év őszén az Egyetemi Könyvtár dolgozóiból szervezett előadói gárdával 26 résztvevő részére könyvtárostanfolyamot tartott. A következő évben az egyetem és a minisztérium komoly támogatása mellett részben legalábbis sikerült elintéznie a főfoglalkozású könyvtáros státusok rendezését, s ezzel megteremtette a hálózat törzsgárdáját. Erre az évre esik a kabinetkönyvtárak (a kari könyvtáraktól elkülönített tanszéki kézi könyvtárak) működési elveinek kidolgozása, valamint — egyik legjelentősebb intézkedésként — a még ma is igen sikeresen működő, az egyetemi devizakeret ügyeit intéző karközi bizottság létrehozatala. 1955-ben sikertelen kísérletet tett a tanszéki szervezeti szabályzat kidolgozása érdekében. 1957-ben és 1959-ben újabb adatfeltárást hajtott végre.

A rendszeres hálózati tevékenységet megelőző fent ismertetett munkálatok története azzal a tanulsággal szolgál, hogy a központi könyvtár hálózati központi tevékenysége csupán akkor lehet eredményes, ha élvezzi az egyetem támogatását. E támogatás nélkül minden szép terv és jogszabálytervezet csak tervezgetés marad.

1960 közepén személyzeti helyzete lehetővé tette, hogy függetlenített hálózati referens munkába állításával tegye rendszeresebbé ez irányú tevékenységét. Ezzel megnyílt a hálózat rendszeres ellenőrzésének útja, elkészült annak szervezeti és működési szabályzata, s jelentős lépésekkel haladt előre különböző elvi és gyakorlati kérdések megoldása.

A szervezeti szabályzat elkészültével közel egy időben megalakult az Egyetem Könyvtári Tudományos Tanácsa, melynek elsőrendű funkciója a könyvtárhálózat elvi vonatkozású ügyeinek vizsgálata.

Jelenleg ez az a maximum, melyet a központi könyvtár e funkciója terén erre a munkaterületre fordítani tud. Több főből álló hálózati csoport létesítését, a központi címjegyzékkel való tevőleges foglalkozást jelenlegi személyzeti viszonyai nem teszik lehetővé. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell azt is, hogy a függetlenített módszertani előadón kívül egyéb hálózati funkcióra — központi szerzeményezés és nyilvántartás, címfelvétel, sokszorosítás és nemzetközi csere — mintegy három fő munkáját biztosítja a hálózat számára különböző osztályai keretén belül. A központi könyvtár jelenlegi célja, hogy a hálózati referens munkájának intenzitását fokozza, funkciójának kereteit kidolgozza, s az adott lehetőségek között megoldható kérdések gyakorlati megoldását erőteljesen szorgalmazza.

Ezt a célt vélte szolgálni, amikor 1960 végén a korábbiaknál részletesebb körkérdeésben hívta fel a tanszékeket éves jelentésük megtételére. E jelentések alapján a központi könyvtár az egyetem rektora és Könyvtári Tudományos Tanácsa elé egy, az eddigieknél elvibb jellegű összefoglaló jelentést terjesztett.¹⁰ E jelentés alapján teszünk kísérletet arra, hogy a hangoztatott elméleti megállapításokat gyakorlati példákkal támasszuk alá.

I. Elsősorban a *személyzeti helyzetről* szólnunk, külön véve a függetlenített és nem függetlenített könyvtárosok kérdését.

1. A *függetlenített könyvtárosok* karok szerinti megoszlása a következő volt:

Kar	Kari könyvtár	Tanszék	Összesen
ÁJK	4	—	4
TTK	—	7	7
BK	5	12	17
Gimn.	2	—	2
ELTE	11	19	30

A táblázatból a következőket állapíthatjuk meg:

a) az ÁJK-on a függetlenített tanszéki könyvtárosok teljes hiánya egyike a legsürgősebben megoldandó kérdéseknek;

b) az egy könyvtárosra eső kötetszám (22 131) összegyetemi vonatkozásban nem mondható katasztrofálisnak, azonban lehetőleg el kellene érni e mutatószám 15 000-re való leszorítását. Viszont a karonkénti arányszám már nem mondható megnyugtatónak:

ÁJK	38 113
TTK	26 526
BK	17 272

Ezek a számarányok meggyőzően mutatják, hogy a függetlenített könyvtárosok karok közti egészségesebb elosztását kell megvalósítani. Ezt oktatja a statisztika

tika és az elmélet. A gyakorlatban viszont arra lenne szükség, hogy a ma még sok-helyt igen erősen érvényesülő kari és tanszéki egocentrizmus korlátait a felsőbb egyetemi vezetés támogatásával áttörjük, s előbbé tegyük az összegytemi érdekek szolgálatát. Megnyugtató viszont, hogy az egész egyetemi könyvvállomány kéthar-mad részét függetlenített könyvtáros kezeli, s ebből a könyvvállományból egy főre 14 000 kötet jut.

2. Külön kell foglalkoznunk a *nem függetlenített könyvtárosok* kérdésével. A 76 intézetből 54-nek összesen kb. 230 000 kötetnyi könyvtárát ilyen könyvtárosok kezelik. Ezek többsége oktató, kisebbsége adminisztratív dolgozó. Ezen a téren a következőket óhajtja elérni a központi könyvtár:

a) lehetőleg a tanszékek *fiatal dolgozói* lássák el a könyvtárosi munkát. Ezt azért is fontosnak tartjuk, mert véleményünk szerint így a fiatal oktatók alaposabban megismerkednek szaktudományuk munkaeszközeivel;

b) a nem függetlenített könyvtárosok is *legalább 4—5 évig egyfolytában* lássák el a könyvtári munkát. Csupán így biztosítható a megfelelő gyakorlat megszerzése, s csupán így van komoly értelme a szakmai képzésnek.

A hálózati központ a könyvtári munka elbírálása során magasabb követelmé-nyeket állít a függetlenített könyvtárossal rendelkező tanszéki könyvtárak elé. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a nem függetlenített könyvtárost mentesít-hetjük a könyvtári munka elemi követelményei alól. Vannak oly könyvtári mun-katerületek, melyeken feltétlenül és mindenütt meg kell követelni a könyvtári szakmai szempontok érvényesülését, mivel ellenkező esetben a hálózat nem tudja ellátni funkcióját. Világosan kitűnik ez a nem függetlenített könyvtárosok munka-intenzitásának vizsgálata során. Az 54 ily könyvtárossal dolgozó tanszék közül 21 (tehát a 39%, az összes tanszékek 28%-a) nem jelentette be a könyvtári órákat, tehát feltehetően nem is tart rendszeres szolgálatot. A rendszeres könyvtári óra megtartása pedig alapvető könyvtári követelmény.¹¹ Az ily könyvtárosok könyv-tári munkára fordított munkaidejének vizsgálata bizonyos mértékig kedvezőbb képet nyújt. Ez egyetemi átlagban heti 5,5 óra, ami csupán a magas kötelező óra-számhoz viszonyítva nem kedvezőtlen.

Ezen a téren komoly eredményt lehetne elérni, ha országos viszonylatban biz-tosítani lehetne a nem függetlenített könyvtárosok számára a könyvtári munkának megfelelő arányban a *kötelező óraszámra történő beszámítást*.

3. A függetlenített és nem függetlenített könyvtárosok létszámával kapcsola-tos kérdések tekintélyes részét lehetne megoldani akkor, ha a már említett személy-zeti átcsoportosítást *könyvtárcsoportok* (blokk-könyvtárak) már régebben is tervezett létesítésével kötnénk össze, azaz ha a rokon szakmák jelenleg gondozatlanabb kis könyvtárait nagyobb és szakszerűen vezetett egységekbe lehetne összefogni. Ezen a téren a kezdeményező lépések megtétele most is a hálózati központ feladata, a kivitelezés terén viszont elengedhetetlen a felsőbb egyetemi vezetés tekintélyének hatásosabb érvényesítése.

II. Tanulságos megállapításokat tehetünk akkor is, ha a hálózat *állomány- és gyarapodási viszonyait* vizsgáljuk.

1. Az állomány karonkénti megoszlása a következő:

Kar	Kötet	%
ÁJK	152 474	22,5
TTK	185 685	29,1
BK	293 622	43,8
Gimn.	32 149	4,6
ELTE	663 930	100,0

2. Az 1960. évi gyarapodás adatai a következő képet nyújtják:

Kar	Kötet	%
ÁJK	5 191	15
TTK	8 009	25
BK	17 422	53
Gimn.	2 309	7
ELTE	32 931	100

3. Ha az állomány, a gyarapodás és a gyarapításra fordított 1960. évi összeg százalékarányait egybevetjük:

Kar	Állomány (%)	Gyarapodás (%)	Összeg (%)
ÁJK	22,5	15	8
TTK	29,1	25	52
BK	43,8	53	38
Gimn.	4,6	7	2

megállapíthatjuk, hogy az arányok az egyes tudományágak kiadvány-árviszonyainak, valamint a karok rendelkezésére álló forint- és devizaforint-kereteknek megfelelnek. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy az összecszerúségekben legjelentősebb devizaköteles rendelkezések arányosságának kérdését az egyetem devizakeretével rendelkező *Karközi Bizottság*, valamint az azt kezelő hálózati központ ezen a téren érvényesítik a már évekkal ezelőtt megállapított karközi arányokat. Ez a megállapodás a rendelkezésre álló devizakeretet az alábbiak szerint osztja meg-

Kar	%
ÁJK	15
TTK	60
BK	25 (a gimnáziumokkal együtt)

4. A Karközi Bizottság feladata ezenkívül a devizaköteles folyóiratrendelések egészének plénum előtt történő megvitatása s e téren végleges döntések hozatala. A könyvrendelések felülvizsgálata, a kari kereteknek tanszéki felosztása az illetékes karközi bizottsági tag feladata. A több példányos könyvrendelésekért a felelősséget a másodszor rendelő tanszék vezetője viseli.

III. Tekintettel a *folyóiratok* elsőrendű tudományos értékére és igen magas árára, külön vizsgáltuk azok nyilvántartásának kérdését. Megállapítást nyert, hogy az ELTE tanszékei részére a bejelentések szerint 3629 folyóirat járt. Ezek nyilvántartása általában kielégítőnek mondható, azonban különféle rendszer szerint történik. A hálózati központ a közeli jövőben ki fogja dolgozni az egységes kartonnyilvántartás rendszerét.

A hálózat könyvtáraiba járó folyóiratokról a hálózati központ szerzeményi osztályán központi folyóiratcímjegyzék áll rendelkezésre, mely részben tudományos-dokumentációs, részben számlaellenőrzési célt szolgál.

IV. Minden könyvtár használhatóságának alapja a jó *katalógus*. Hálózatunk szervezeti szabályzata előírja, hogy legalább betűrendes katalógussal minden 1000 kötetnél nagyobb könyvtárnak rendelkeznie kell.

1. Ezért alaposan vizsgáltuk a hálózat katalógushelyzetét s megállapítottuk, hogy ezen a téren még van kívánnivaló. 18 könyvtárnak vagy nincs katalógusa, vagy az anyag 50%-ánál kevesebbről készült el; 19 könyvtárban vagy betűrendes, vagy szakkatalógus van az anyag 50—90%-áról; 39 könyvtárban viszont a követelményeknek megfelelő vagy azon túlhaladó katalógushelyzetet találtunk.

2. Határozottan biztató jelnek vettük, hogy csupán az összefoglaló jelentés közreadása elegendő volt ahhoz, hogy több tanszék — melynek katalógushelyzetét abban rossznak minősítettük — bejelentette a hiányok pótlásának megindítását. Ez a tény világosan mutatja, hogy a jogszabályalkotás mellett szívós és különböző módozatú nevelőmunkára van szükség ahhoz, hogy a tanszéki hálózat területén gyakorlati eredményt tudjunk elérni.

3. Külön kell itt utalnunk arra az igényre, mely egyre erőteljesebben jelentkezik a különböző egyetemi központi címjegyzékek létesítésével kapcsolatban. A dokumentumanyag megfelelő hatásfokát a szétszórt, egyedi katalógusok ma már nem tudják biztosítani. Általánosabb áttekintést nyújtó központi címjegyzékekre van szükség. A hálózati központnak és az egyetemnek e kérdés megoldása érdekében a közeli jövőben meg kell tenniük a szükséges lépéseket s gondoskodniuk kell a megfelelő fedezetek biztosításáról.

V. Az olvasószolgálat terén a hálózat helyzete nem mondható kielégítőnek.

1. Már említettük, hogy a könyvtárak igen tekintélyes része nem tart rendszeres könyvtári órát. A hálózati központ által készített sokszorosított címfelvételeket a könyvtárosok többsége nem helyezi el a katalógusokban, mégcsak mint propagandaeszközt sem használja fel, hanem fiókjában őrzi. A jelentést tevő könyvtárak 61%-a semmilyen formában nem biztosítja az új beszerzések nyilvánosságát.

2. A könyvtárak forgalmi statisztikai tevékenységével kapcsolatos legújabb miniszteri utasítás¹² szükségessé tette, hogy a tanszéki könyvtárak ez irányú tevékenységét, lehetőségeit felderítsük. A válaszokból kiderült, hogy a könyvtárak 64%-a egyáltalán semmilyen forgalmi statisztikai nyilvántartást nem vezet. Az 1961 elején tartott tanszéki könyvtárosi értekezleten e kérdéssel kapcsolatban a nem függetlenített könyvtárosok azt a véleményüket fejezték ki, hogy — tekintettel oktatói főfoglalkozásukra — nem is látják lehetőknek a kérdés pozitív megoldását. A hálózati központ ennek ellenére mindent el fog követni a megoldás érdekében, azonban úgy véli, hogy — tekintettel a fenti indokokra — ezen a téren a közeli jövőben csupán részleteredményt tud elérni.

3. A kölcsönzési mód és rend felügyelete a hálózati központ egyik fontos feladata. Az egyetemi könyvvagyron sok milliós értéke megköveteli annak szabályos kezelését, kellő nyilvánosságának biztosítását. Az adatszolgáltatás alapján megállapítható volt, hogy a nyilvánosság elvét a hálózat általában helyesen értelmezi. 76 könyvtár közül 55 az egyetemen kívüli tudományos olvasóközönség részére is rendelkezésre bocsátja anyagát. Ez az örvendetes helyzet azonban csak akkor nevezhető megnyugtatónak, ha a nyilvánosság szigorú kölcsönzési renddel jár együtt. Ez a kölcsönzési rend az állománybiztonság elengedhetetlen előfeltétele. Megállapítható, hogy a könyvtárak ezen a téren is — általában — eleget tesznek a követelményeknek. A jövőben a hálózati központnak kell majd kidolgoznia a térítvényrendszer általánosan kötelező formáit. A tanszéki könyvtárakat pedig meg kell győznie afelől, hogy a hátralékos és renitens kölcsönzőkkel szemben az állomány védelme szempontjából helyes eljárás a végrehajtás megindítása.

4. Utalnunk kell azonban egy szomorú — ha nem is általános — tapasztalatra, melyet ellenőrző látogatásaink során szereztünk. Igen sok helyen, ahol a tanszék oktatói hozzáférhetnek az anyaghoz, szabálytalanságok történnek a kölcsönzés területén. Mint az egyik könyvtáros írta, „a tanszék oktatói nem kérik, hanem kivesszik a könyveket”. Ez véleményünk szerint önfegyelmi, de egyúttal fegyelmi kérdés is, különösen akkor, ha valaki még leltározatlan anyagot ily módon „kölcsönöz”.

Ezen a területen a meggyőzés, ill. szükség esetén a szigorúbb fegyelmi eszközök alkalmazása kizárólag az egyetem feladata.

VI. A *raktári helyzetre* vonatkozó kérdéseink elsősorban az állomány technikai biztonságával voltak kapcsolatban. Az adatszolgáltatásból kiderült, hogy az összegytemi állomány a) 42%-a zárt, csak könyvtáros által hozzáférhető helyen, b) 5%-a nyitott, bárki által hozzáférhető helyen és c) 53%-a zárt, de a tanszék dolgozói által hozzáférhető helyen van. A fenti adatok alapján a következő megállapításokat tehetjük:

1. Nem mondható kielégítő mértékűnek az a) alatti 42%. Ezt az arányt több éves tervezéssel, közös egyetemi erőfeszítéssel lényegesen magasabbra kell emelni.

2. Hasonló módon közös munkával oldandó meg a könyvtárak férőhelyhiánya, mely szoros kapcsolatban áll a selejtezésről szóló utasítás¹³ végrehajtásával.

3. Sürgősen meg kell oldani a bárki által hozzáférhető kb. 35 000 kötet biztonságba helyezését. Ehhez — könyvtári folyóméterre 40 kötetet számolva — 900 fm zárt szekrény vagy polc szükséges.

4. Az állomány 53%-a zárt, de az oktatók által szabadon hozzáférhető helyen van. Ez az adat, valamint a könyvtári órák ki nem tűzésével és a tanszéki oktatók kölcsönzési fegyelmeivel kapcsolatban fent mondtak indokolják, hogy a hálózat szervezeti szabályzata kimondja: „ha a szervezeti egység munkája megkívánja, hogy a meghatározott könyvtári órákon túl is legyen könyvtári szolgálat, akkor ezt a szolgálatot a szervezeti egység dolgozóinak kell vállalniuk. Ilyen esetben azonban a fel nem deríthető okokból származó hiányokért a szervezeti egység könyvtárt igénybe vevő dolgozóinak egyetemlegesen kell az anyagi felelősséget vállalniuk.” A hálózati központ a közeli jövőben bekéri az ezzel kapcsolatos nyilatkozatokat.

Összefoglalásként az összesítő jelentés több elvi és gyakorlati jellegű megjegyzést tett. E megjegyzések — a soron következő és fent vázolt feladatok kijelölésén túlmenően — rámutattak az egyetemi könyvtárhálózati munka elméleti és gyakorlati vonatkozásainak kapcsolatára. A hálózati központ az utóbbi években fokozta és rendszeressé tette korábban megindított tevékenységét, és biztosította — szakmai referens munkába állításával — a messzemenő módszertani irányítást. Évente rendszeresen tartott és tartandó hálózati könyvtáros-értekezletein vita során beszél meg az aktuális kérdéseket. Kezeli az egyetemi devizakeretet, az új könyvanyag forintban legértékesebb részéről címfelvételi munkát végez. Módszertani kiadványt bocsátott közre, mely a tanszéki könyvtári munka alapkövetelményei felől szakmai felvilágosítást nyújt.¹⁴ Megindította *Könyvtárhálózati füzetek* című sorozatát, melyben a hálózati munka különböző jogszabályait adja közre, tenni-valóit ismerteti. Hálózati központi tevékenysége során az az alapelv vezeti, hogy a tanszéki könyvtárak és az egyetemi oktató- és kutatómunka legteljesebb összhangját biztosítsa.

A hálózati központ ily módon igyekszik eleget tenni azoknak a követelményeknek, melyeket a könyvtári elmélet a hálózati tevékenységgel kapcsolatban támaszt. Meg kell azonban állapítanunk, hogy e követelményeknek csak akkor tud a központ eleget tenni, tehát csak akkor tud kézzelfogható eredményt, fejlődést felmutatni, ha az érdekeltektől: a tanszéki könyvtárosoktól, a tanszékvezetőitől és oktatóitól, a kari, gazdasági és legfelsőbb egyetemi vezetésről *megkapja a legteljesebb támogatást*. Ezen a területen a hálózati központ aktivizálódása máris meghozta a reményt nyújtó kezdeti eredményeket. Az egyetem legfelsőbb fórumai rendszeresen foglalkoznak a hálózat problémáival, az egyetem megalakította a Könyvtári Tudományos Tanácsot, melynek egyik legfontosabb feladata a hálózati munka és

az egyetemi célok koordinációjának megteremtése. Egyes karok már felmérték saját könyvtári helyzetüket. A további lépéseket a tanszékek aktivizálásának irányában kell közösen megtennünk.

Végso következtetésként leszögezhetjük, hogy egyrészt a hálózati központ módszertani ellenőrző és tanácsadó tevékenysége, kezdeményező szerepe az általa egyedül meg nem oldható kérdések területén, másrészt pedig az egyetem teljes támogatása a megoldásra váró szervezeti, személyi és dologi jellegű feladatok terén nyújthatnak biztosítékot afelől, hogy az egyetem könyvtárhálózati munkája terén pár év elteltével átfogó és komoly eredményekről adhassunk számot.

JEGYZETEK

¹ A magyar tanszéki könyvtáru gy történetét és akkori helyzetét röviden összefoglalja *Móra László*: Az egyetemi intézeti könyvtárak helyzete és feladatai. Felsőoktatási Szemle, 1959. 4. sz. 237—242. 1. — A vonatkozó külföldi irodalom alapján világított rá a kérdésre az 1959 végén Szegeden tartott egyetemi könyvtári konferenciára készült vitaanyag: *Horváth Magda*: Együttműködés, központosítás vagy hálózat az egyetemi könyvtárak szervezetében. Szakirodalmi Szemle, Bp. 1959. (Külföldi könyvtári szakirodalom 3. sz.) — Külföldi és magyar szakszerzők cikkgyűjteményével járult hozzá a kérdéshez a Szegedi Egyetemi Könyvtár többnyelvű kiadványa: *Quaestiones actuales rei bibliothecariae universitatum*. Szeged, 1959. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Bibliothecaria. Tom. II. fasc. 2—4.)

² *Egyetemi könyvtári konferencia*. Szeged, 1959. december 10—12. Bp. 1960.

³ *Mátrai László*: Az egyetemi könyvtár és a tudományos kutatás. Bp. 1960. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai 13. — Klny. Felsőoktatási Szemle 1960. évi 4. számából.)

⁴ *Csúry István*: Egyetemi könyvtáraink néhány időszerű problémája. Felsőoktatási Szemle 1960. 545—549., valamint a 2. jegyzetben említett kiadvány 26. lapján olvasható — erősen vitatható — szerkesztői megjegyzés.

⁵ A 2. jegyzetben említett kiadvány 58—61. 1.

⁶ Az 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet, valamint az annak végrehajtásáról szóló 1018/1956. sz. MT határozat.

⁷ Az általános gyűjtőkörnek az egyetemi könyvtárakkal kapcsolatos illetén értelmezését szerző egyetemes érvényűnek tartja, azzal a megszorítással, hogy vidéki egyetemi könyvtáraink — tekintettel a könyvtári ellátottság alacsonyabb fokára, a megyei könyvtárak tudományos könyvtári funkciójának tisztázatlanságára és a tájkonnyvtári funkciókra — egyelőre kénytelenek bizonyos mértékű „általános” jellegű gyűjtőkört ellátni.

⁸ *Móra László*: Segédkönyv az egyetemi könyvtárhálózati munkához. Bp. 1960. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára módszertani kiadványai 3. sz.)

⁹ Így pl. saját könyvtárhálózatunk esetében: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtári hálózatának szervezeti és működési szabályzata. Bp. 1961. (Eötvös Loránd Tudományegyetem. Egyetemi Könyvtár. Könyvtárhálózati füzetek 1. sz. Soks.)

¹⁰ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtári hálózatának 1960. évi működése. Bp. 1961. (Soks.) — A rövidítések feloldása: ÁJK — Állam- és Jogtudományi Kar, TTK — Természettudományi Kar, BK — Bölcsészettudományi Kar, Gimn. — az Egyetem kötelékébe tartozó két gyakorló gimnázium, ELTE — Eötvös Loránd Tudományegyetem.

¹¹ Ez a kérdés volt a kulcsponjtja annak a vitának, mely az Egyetemi Könyvtár és a hálózat könyvtárosai között folyt az Egyetemi Lapok hasábjain. (1961. évi 2., 7. és 8. szám.)

¹² 109/1961. (M. K. 3.) MM sz. utasítás a tudományos és szakkönyvtárak statisztikai nyilvántartása és adatszolgáltatása tárgyában.

¹³ 175/1960. (M. K. 21.) sz. utasítás a könyvtárak elavult és fölsőpéldány-állományának rendezéséről.

¹⁴ *Pajkossy György—Tóth András—Vétesy Miklós*: Tájékoztató tanszéki könyvtárosok számára. Bp. 1958. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai 3. szám.)

Kéziratunk leadása után jelent meg *Csúry István*: Az egyetemi könyvtárhálózat szervezetének elvi alapjai c. tanulmánya (Klny. a debreceni Egyetemi Könyvtár „Könyv és Könyvtár” c. II. tanulmánykötetéből. Bp. 1961. 53. 1. — A debreceni Kossuth Lajos tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 25. szám). A tanulmány a mienkénél bővebb alapon foglalkozik a kérdés elvi oldalával s a kül- és belföldi irodalom alapján világítja meg. Megállapításaival — kivéve az egyetemi központi könyvtár gyűjtőkörét illetőekkel — egyetértünk. Úgy véljük, hogy tanulmányunkkal a Csúry-cikk ellenére is — elsősorban a kérdés gyakorlati vonatkozásait illetően — hozzájárulunk a kérdés helyes megvilágításához.